

O prozodiji staroštokavskoga *monoštoraćkog* govora¹

Marina Balažev*

Sažetak

U radu se, nakon kratkoga prikaza geografskoga položaja sela Monoštor, iznose naglasna obilježja hrvatskog staroštokavskog ikavskog govora toga mjesta. Govor pripada grupi govora slavonskoga dijalekta. U radu se također ukazuje i na razlike u odnosu na naglasne osobine bereškoga govora te bilježe eventualne promjene nastale u proteklih 30 godina.

Ključne riječi: Monoštor, Hrvati, Šokci, naglasak, govor

Uvod

Selo Monoštor (*srp.* Bački Monoštor) nalazi se u sjeverozapadnom dijelu Bačke (Vojvodina, Srbija), a većim ga dijelom nastanjuje hrvatska narodna skupina Šokci. Govor, koji nazivaju šokačkim, govor je hrvatskoga jezika a pripada grupi govora slavonskoga dijalekta, bačko-južnobaranjskoga poddijalekta (Sekereš 1980, 138). Prema Ivšičevoj klasifikaciji (Ivšić 1913), šokački govor pripada VI. grupi govora te se naspram standardnih oblika: *vòdē, sačūvām, òstō* (:ostao), *nòsili, òtac, kázali, rúkōm, kazívō* govori: *vodē, sačūvam, ostō, nosīli, òtac, kázali, rúkōm i kazívō*.

Kao i govor obližnjeg šokačkog mjesta Berega, i ovaj je izložen promjenama nastalim pod utjecajem srpskoga standardnog jezika (čiji je utjecaj iznimno snažan putem medija) i drugih novoštokavskih govora koji ne pripadaju korpusu hrvatskoga jezika. Značajan je i utjecaj novoštokavskog hrvatskog govora hrvatske narodne skupine Bunjevci koji se govori u obližnjem Somboru i na Somborskim salašima.

Hrvatske je govore u Bačkoj zabilježio i opisao Stjepan Sekereš krajem sedamdesetih godina prošlog stoljeća, a u ovome radu iznijet ćemo pregled naglasnih osobina *monoštoraćkog* govora danas, ukazati na razlike u odnosu na naglasne osobine bereškoga govora (ako ih ima) te zabilježiti eventualne promjene nastale u proteklih 30 godina od Sekereševa rada.

* prof. hrvatskog jezika i književnosti i diplomirani književni komparatist, Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, Subotica

¹ Radnja je nastala u okviru istraživanja „Šokački govori u Bačkoj“, što ga je autorica realizirala za potrebe Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata.

Za potrebe je istraživanja razgovarano s nekolicinom starijih žitelja mjesta, napose žena, jer su manje izbivale iz mjesta te je pretpostavka da su bolje očuvale osobine mjesnoga govora.²

Osnovne karakteristike govora

Fonetika

Izgovor vokala, *a, o, u, e, i*, slaže se s izgovorom u standardnom jeziku. Kao i u istočnom dijelu slavonske Posavine te sjevernom području Požeške kotline i Hrvati u Bačkoj govore ikavski. Tako je vokal *ě* i u ovom govoru *i* te se čuju primjeri poput: *mìsto, dîte, vinčânje, vîra, snîg, pîvat, mlîko* uz nekoliko stalnih ekavizama poput: *čövek, starešina* koji su tipični za govore slavonskoga dijalekta. Većina je ekavizama nastala od kratkog *ě*.

Nađu li se dva vokala zajedno, novi se zijeve ukida kontrakcijom: *žô, trěso, pđčo, dô* i dodavanjem suglasnika: *jedanâjst*, dok stari zijeve ostaje bez promjene: *zaòrat*.

Dočetno je *l* najčešće promijenjeno u *o*: *kotôv* ali ima i primjera u kojima je očuvano: *ânžel*. Također je *l* prešlo u *o* u pridjevu radnom: *dôšo*.

Suglasnik se *h* gubi ili zamjenjuje s *v, j*: *râna, krûv, nâjero*. Uglavnom se na početku riječi gubi bez zamjene, dok iza samoglasnika *u* prelazi u *v*. Iza samoglasnika *i* prelazi u *j*: *dîjat*, iako se danas sve više čuje: *dîsat*.

Suglasnici *l* i *n* često mijiraju ispred glasa *i*: *vojim, nasloñit, dîjit*.³ Iznimka su glagoli kod kojih je *i* nastalo od *u*: metnuti – metniti, skinuti – skiniti i sl. u kojima ne dolazi do promjene izgovora (umekšavanja) glasova *l* i *n*.

Nova je jotacija provedena kao u književnom jeziku: *tvřzi, kràža*.

Gubljenje suglasnika je često na početku riječi gdje se gube zatvornici ako se nađu ispred zatvornog suglasnika ili afrikate: *tičica, čëla* a infintiv je u većini slučajeva bez očuvanog krajnjeg *i*: *dôć, îskat*.

U rijetkim primjerima dolazi do disimilacije zubnounsnenih ili zubnih suglasnika: *jëvtin*.

Suglasničke skupine *št* odnosno *šč* koje su se razvile prema praslavenskim skupinama *st'* i *sk'* u slavonskom su dijalektu češće *šč* pa se tako i u ovom govoru čuje: *nâtašće, îšcem*, iako postoji i pokoji primjer sa *št*: *štîpat, klîšte*.

Morfologija

Imenice ž.r. na suglasnik kod kojih u standardu I. jd. ima nastavak *-u*, u ovom govoru često imaju nastavak *-om*: *krvļôm, maščôm*.

U primjerima imenica muškog roda na *-in* koje u množini gube taj nastavak, u ovom se govoru i u jednini javljaju bez nastavka *-in*: *čobân*.

² Na razgovoru zahvaljujem Monoštorkama: Evi Forgić (Bakalovoj) rođ. 1934., Anici Štrangar (Pojdinoj) rođ. 1936., Ruži Pejak (Pekovoj) rođ. 1944. i Đuli Pejak (Pekovoj) rođ. 1923.

³ Neobičan primjer koji se javlja je *ľubenica* u kojoj se *ľj* javlja vjerojatno analogijom prema riječi ljubav.

Glagolski pridjev trpni nekih glagola oblikom je istovjetan krnjem infinitivu: *ispřžit, namštit, obšit*.

U komparativu se pridjeva na *-ši, -ži, -či* i *-ri* javljaju primjeri: *višji, gōrji, dūžji*. Skraćeni oblik A. jd. osobne zamjenice *ona* glasi: *ju*.

U glagola je II. vrste završetak osnove *-nu-* promijenjen u *-ni-*: *klēknit, svānit*.

Prezent glagola *vidjeti* i *gledati* glasi: *viđem, glēdem*. U razgovoru, prezent služi za izricanje prave i neprave sadašnjosti dok u pripovijedanju služi za izricanje neprave sadašnjosti i prošlosti.

Česta je uporaba priloga *zdrāvo* u značenju *vrlo: zdrāvo bolēsna*. Također se vrlo često koristi prilog *onda* koji ima dvojako značenje: *onda* i *tada*.

Od glagolskih su vremena u uporabi prezent, perfekt, futur I. i futur II. dok se imperfekt, pluskvamperfekt, aorist (osim aorista glagola *biti* i to samo u kondicionalu) i glagolski prilog prošli ne koriste.⁴

Također se vrlo rijetko čuje glagolski prilog sadašnji: *pīvajuč*.

Oblici aorista glagola *biti*, koji se u ovom govoru javljaju samo u kondicionalu, posve su se izjednačili s oblicima 2. i 3. l. jd.: *jā bi, tī bi, mī bi* itd.

A. jd. imenica m.r. koje znače neživo jednak je nominativu.

Instrumental sredstva može se čuti i bez prijedloga i s prijedlogom: *s kašikom lāti*.

Posvojna zamjenica često zamjenjuje povratno-posvojnu: *dōšo je na negōvom traktōru*, dok se povratna zamjenica *sebe* često zamjenjuje ličnim zamjenicama.

Imperativ se rijetko koristi u prvom licu množine: *dřžmo*, dok se češće koristi oblik s *ajdemo*: *ājdemo pīvat*.

Glagoli III. i IV. vrste na *-im* imaju u 3. l. mn. prezenta *-u*: *sidū, glēdū, ćūtū*.

Rječnik

U rječnik su bačkih Hrvata, ovisno o povijesnom razdoblju, prodirale strane riječi. Tako su za vrijeme Austro-Ugarske to bile mađarske koje su prodirale naročito preko škole i administracije. Njemačke su riječi u govor ušle u kontaktu s njemačkim doseljenicima na područje Bačke. Preko medija, danas u govor stanovnika Monoštora prodiru riječi srpskog standarda kao i one doseljenika koji su se doselili nakon Domovinskog rata. No, najznačajniji je utjecaj engleskoga jezika pa se tako u mlađih govornika, kao uostalom u većini govora i jezika danas, čuje veliki broj anglicizama. U govoru se starijih žitelja može čuti određeni broj turcizama, germanizama, hungarizama npr.: *ādet, āldumaš, grīflīk, bīrōv*.

Prozodija i distribucija

Za govor se Monoštora može reći da, poput onoga u Bregu, čuva tri stara naglaska – kratkosilazni (˘), dugosilazni (˘˘) i novi metatonijski akut (˘˘˘), a čuju se i dva naglaska novijeg postanja – kratkouzlazni (˘˘) i dugouzlazni (˘˘˘). Na nekim se slogovima umjesto kratkouzlaznoga može čuti visokouzlazni (˘˘˘) koji je fonološki istovjetan kratkouzlaznom a razlikuje se od njega samo fonetski.

⁴ Tih oblika nema ni u ostalim govorima slavonskoga dijalekta (Sekereš 1980, 177).

Prednaglasnih duljina nema dok se one zanaglasne čuvaju samo iza dugouzlaznog naglasaka.

Artikulacija je novog akuta ista kao i u drugim hrvatskim organskim idiomima (od cirkumfleksa se novi akut razlikuje po tome što nije silazan a od dugouzlaznog se razlikuje po niskom tonu u sljedećem slogu) (Lisac 2003, 147-152).

Artikulacija je visokouzlaznog naglasaka ista kao u južnoj Baranji i Slavoniji te kao u obližnjem mjestu Bregu (Sekereš 1977; Balažev 2012).

Artikulacija je ostalih naglasaka ista kao u standardnom jeziku.

Slogotvorno *r* može biti nositeljem svakog od naglasaka.

Novi akut: ~

Novi akut može stajati na jednosložnim riječima te u svim položajima unutar višesložnih riječi.

a) jednosložne riječi:

tī, tāj, prūt, it;

b) višesložne riječi:

– početni slog:

trāžu, žūrim, bāka, gūlit, nīje, bāku, tāvno, rādit, māčak, rādim vīnac, trīzan, sūže, štīpat, ōnda, Ěva, sāňamo, vrātim, čūvam, nīje, krēnit, mājstor, Lūca;

– središnji slog:

zavīšit, apotēka, zaktīvat, unūtra, poľivat, monoštōrski, komārac, navālit, divānit, namirľivāt, prodāvat, pripravmat, istovarľivāt, Monoštōrkiňa, pečēmo, perēmo;

– dočetni slog:

sestrīn, umrīt, razdrīt, komū, bojū, protrēst.

Dugosilazni naglasak: ^

Može stajati na jednosložnim riječima kao i na svim položajima u višesložnim riječima.

a) jednosložne riječi:

nōž, sōl, lūd, bik, drōt, žāk, nāc;

b) višesložne riječi:

– početni slog:

zābava, štrānga, dōvle, bāko;

– središnji slog:

divōjka, opānci, navīšćivāne;

– dočetni slog:

trgūj, sasvīm, naglavcē, opletē, kabōv, lavōr, ječmōm, gotōv, Štrangār, Turkāľ, popī (imp!), ubī (imp!), letū, sidū, nemōj.

Kratkosilazni naglasak: " "

Kratkosilazni naglasak može stajati na jednosložnim riječima te na početnom i srednjem slogu višesložnih riječi.

a) jednosložne riječi:

brāt, plēst;

b) višesložne riječi

– početni slog:

pōčmem, prōlem, nālem, òvdale, ùjutru, ùveče, dōšo, slūša, òni, òru, pōtribno, šēstero, pēpel, špōreñ, višji, užina, listve, kōšare, dověo, òro, ùzo, stēko, zrijo, svātovi, cōvala, ùmro, vōlim, skñnit, stīsñit, skñni;

– srednji slog:

Šeremēšić, načimat, pokūpit, kupūje, odžakar, očistit, poklōpac, makāzama, trgūje, starešina, uvātīt, bundīva, komšījama, Inđija, napūni, počimat, mlōgo, pokrīto, sašīto, oīrali, pecīte, počimam, privāru, uvāti, očīsti, putūje, ostārit, savīto.

Dugouzlazni naglasak: '

Dugouzlazni naglasak dolazi samo na prvom i srednjem slogu višesložnih riječi.

a) dvosložne riječi:

dānā, nōžōm, glédū;

b) višesložne riječi:

– početni slog:

záčelak, Kójini;

– središnji slog:

pripovīdat, istrési, divéhñmā, umélū.

Visokouzlazni naglasak: '

Javlja se na mjestima na kojim očekujemo kratkouzlazni naglasak tj. na prvom i središnjem slogu višesložnih riječi umjesto starijega kratkosilaznoga na zadnjem slogu. Fonološki se razlikuje od kratkouzlaznoga. Izgovor mu traje nešto dulje nego li izgovor kratkouzlaznoga.

– na početnom slogu:

dānas, sāšit, trčat, skōro, prōlat, mūva, óna, óplest, lōžit, úbit, nāpit, nālat, trōši, vōzit, kōpat;

– na središnjem slogu:

rodñina, zadòbit, priskōči, zamòtat, zapòslit.

Kratkouzlazni naglasak: `

– na početnom slogu:

donēsi, pòkrit, ispekla;

– na središnjem slogu:

putòvat, grijòta.

Nenaglašena duljina

Prednaglasne se duljine u ovom govoru više ne čuvaju a nenaglašena se zana-glasna duljina još čuva iza dugouzlaznog akcenta i to na prvom slogu iza naglašenog dok se na daljnjim slogovima krati.

Stípīn, divéhnā (I. mn.), čikmākā (G. mn.), ášōv, uméļū, glédū.

Čuva se u:

– G. mn.: *čikmākā*;

– 3. l. jd.: *vičū*;

– I. mn. nekih imenica: *divéhnā*.

Nenaglašena dužina izostaje u prezetnu glagola s kratkosilaznim naglaskom. *pōčnem, prōļem, nāļem.*

Duljenje ispred sonanta

Postoje primjeri duljenja ispred sonanta u nenaglašenom slogu: *nózōm* ali duljenje nije dosljedno provedeno.

Osim duljenja pred sonantom u nenaglašenom slogu imamo i primjere duljenja pred sonantom u naglašenom slogu i to uglavnom cirkumfleksom: *Štrangâr, Turkâļ.*

Prokliza i enkliza

Čini se da je prokliza (i to samo preskakanje naglasaka) nešto rjeđa nego li je slučaj u bereškom govoru: *nā nebo.*

Zaključak

U usporedbi s bereškim govorom, monoštoracki bolje čuva novi akut na svim pozicijama. Primjeri poput: *Ēva, ōnda, mājstor, umrīt* u bereškom se idiomu čuju s cirkumfleksom: *Ēva, umrīt* itd.

Također se bolje čuva kratkosilazni naglasak na srednjem slogu. U primjerima: *sašito, pokrīto, savīto, bolēsna, pecīte* u bereškom govoru naglasak se već pomaknuo prema početku riječi.

Visokouzlazni naglasak (ˈ) se još uvijek čuje češće nego li kratkouzlazni a kratkouzlazni (˘) se kod starijih govornika javlja sporadično, najčešće u riječima koje su u govor ušle iz srpskog standardnog jezika ili iz drugih novoštokavskih govora.

Stanje koje je zabilježio Sekereš, sedamdesetih godina prošloga stoljeća, većim se dijelom očuvalo te je naglasni sustav pretrpio manje promjena nego li je to slučaj s govorom obližnjeg Berega.

Literatura:

Balažev, Marina. 2011. Opis bereškoga govora. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 17, HADU, Zagreb.

Brozović, Dalibor 2007. *Fonologija hrvatskog standardnog jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Ivšić, Stjepan. 1913. Današnji posavski govor, *Rad JAZU* 196: 124-125; *Rad JAZU* 197: 9-138.

- Ivšić, Stjepan. 1911. Prilog za slavenski akcent, *Rad JAZU* 187: 133-208.
- Jozić, Željko. 2004. Najstariji naglasni tip posavskog govora danas. U: *Rasprave instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 30.
- Kapović, Mate. 2008a. O naglasku u staroštokavskom slavonskom dijalektu, U: *Croatica et Slavica Iadertina*. Zadar.
- Kapović, Mate. 2008b. Razvoj hrvatske akcentuacije. *Filologija* 51.
- Kolenić, Ljiljana. 1997. Slavonski dijalekt. U: *Croatica* 45/46.
- Lisac, Josip. 1996. *Hrvatski dijalekti i jezična povijest*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Lisac, Josip. 2002. Slavonski dijalekt: između autohtonosti i utjecaja. U: *Slavonija: Neki aspekti socio-kulturnog i socio-demografskog razvoja* (www.hrcak.srce.hr).
- Lisac, Josip. 2003. *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Moguš, Milan. 2010. *Povijesna fonologija hrvatskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Sekereš, Stjepan. 1977. Govor Hrvata u južnoj Baranji. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, knjiga 4. Zagreb.
- Sekereš, Stjepan. 1980. Govor Hrvata u zapadnoj Bačkoj, *Zbornik za filologiju i lingvistiku* XXIII/1.
- Sekulić, Ante. 1991. *Bački Hrvati Narodni život i običaji*. Zagreb: JAZU.

Summary

On the prosody of old-Štokavian Monoštor speech

After a brief description of the geographic position of Monoštor village, this paper presents accentual features of Croatian old-Štokavian Ikavian speech of that place. This speech belongs to the Slavonic dialect group. The paper also points out the differences in comparison with the accentual features of Bereški speech and records all possible changes made in the past 30 years.

Key words: Monoštor, Croats, Šokci, accent, speech